

Christian BOURRET, *Les Pyrénées Centrales du IX au XIX siècle. La formation progressive d'une frontière*. Prefaci d'Emmanuel Le Roy Ladurie [Aspet], Pyrè-Graph éditions, 1995. 125 p. *Ibidem*, *Un royaume «transpyrénéen»? La tentative de la maison de Foix-Bearn-Albret à la fin du Moyen Âge*, Aspet, Pyrè-Graph éditions, 1998. 463 p.

Fem una ressenya del segon treball de Christian Bourret *Un royaume «transpyrénéen»*, acabat de sortir, sense oblidar, però, el seu primer llibre de més abast, publicat el 1995 i dedicat a la història dels Pirineus centrals des del segle IX al segle XIX (pels quals entèn especialment les velles diòcesis eclesiàstiques de Comenge, Ricux, Coserans, Pamiers i part de Mirepoix —*Pyrénées Centrales*, mapa p. 15—, territoris que miren més cap a l'est —diu— que no pas cap a occident o cap a la Bigorra). Els dos llibres són l'estudi de la formació històrica d'una frontera, sense oblidar la diversitat de destins: només cal pensar en quatre exemples: la vall d'Aure, la Vall d'Aran, la Cerdanya i Andorra, i això en tant sols 150 o 200 km de Pirineus centrals. El mèrit d'aquests treballs rau en el fet que l'autor no comença a fer el repàs històric només des del segle XVII, sinó que no renuncia a capbussar-se en l'intricat passat medieval, cosa del tot imprescindible, si volem entendre més d'un fet de la història moderna i fins i tot contemporània, des del bandolerisme fins a l'existència de la singularitat política andorrana. L'autor ha fet ús de molta i bona bibliografia catalana, aragonesa, espanyola i francesa (amb un impressionant buidatge de revistes locals d'alta qualitat com *Pyrénées*, *Revue de Comminges*, el *Bull. Soc. Ariégeoise* o *Urgellia*). Ch. Bourret també ha recorregut arxius i biblioteques: Simancas, l'ACA, la BN de París i especialment els arxius departamentals de l'Arieja i de l'Alt Garona.

L'estructura d'*Un Royaume «transpyrénéen»* és cronològica i el contingut politico-descriptiu. Els seus *Pyrénées Centrales* estan dividits en set apartats: els tres primers són de geografia humana, d'història política medieval (en bona mesura reproduïx el contingut de *Royaume «transpyrénéen»*) i d'història política moderna i contemporània; els tres que segueixen són de caràcter temàtic intersecular: relacions religioses, artístiques i intel·lectuals, els moviments de població entre els dos vessants dels Pirineus i els intercanvis econòmics en el curs dels segles; el darrer capítol dedicat al segle XIX i concebut com una cloenda el titula: «despoblament, crisi de la societat tradicional i decadència de les relacions entre dos vessants».

Aquests dos llibres, tenen interès, no sols per a la història biarnesonavarresa, aragonesa i francooccitana, sinó també per a la història catalana, perquè els comtes i comtes-reis catalans van estar plenament involucrats i formen part d'aquesta història política pirinenca, gascona i/o occitana medieval. L'Aquitània va ser un territori especialment disputat de l'herència carolíngia. En el si d'aquestes rivalitats hi trobem, ben aviat, els comtes d'Urgell-Cerdanya, el de Carcassona (del territori del qual va emergir el de Foix), el d'Empúries-Rosselló i el de Barcelona-Girona, llinatges emparentats tots entre ells. Tot plegat, ve a demostrar no sols que els Pirineus no eren cap frontera per als pobles de muntanya, com després demostra Ch. Bourret, sinó que tampoc no ho eren per tot aquest canamàs de llinatges. Seria un error fer una interpretació d'aquesta història només en termes de confrontació i desordre feudal, perquè dins aquest model polític hi va créixer l'economia i la cultura. En aquest context, per exemple, naixia la moneda de Morlàs del vescomtat de Bearn, una moneda que havia de viure fins a finals del segle XVI i que va ser rival de la jaquesa, de la barcelonesa, de l'anglesa i de la moneda llenguadociana de Melgueil del comtat de Tolosa. Aquesta intensa relació transpirinenca explica que en els episodis de la «reconquesta» de Barbastre (1064) i Tortosa o Lleida (1148-1149) a la conca de l'Ebre hi hagués la presència de sobirans, abadies o senyors feudals dels Pirineus o

Lienguadocians (Foix, Bearn, Bigorra, Comenge, Narbona, Sant Serní, Conques...) i el 1212 n'hi hagués a les Naves de Tolosa, o explica que corregués una mica de sang del Cid per les venes dels comtes de Foix, o explica que Arnau Amalric fos abat de Poblet, de Grandelve, de Cîteaux i arquebisbe de Narbona o fos, també, llegat pontifici en la croada contra els albigesos i en la batalla de les Naves de Tolosa.

El segle XII les terres llenguadocianes van viure les rivalitat entre els comtes de Tolosa, els comtes de Barcelona i els ducs d'Aquitània (reis d'Anglaterra des del 1154) i dins aquest marc, sobirans territorials com els comtes de Foix, o de Comenge, o els vescomtes de Castellbò o de Trencavel van fer les seves guerres en profit propi, ja fos eixamplant territori, ja fos emparant-se en el catarisme contra la reforma gregoriana que perjudicava els seus béns, ja fos afavorint el nou orde del Cister o els ordes militars contra el clergat secular. En el segle XIII el comtat de Foix ja dominava el territori de l'Arieja i començava a mirar cap a la Cerdanya, Andorra i l'Alt Urgell, però els comtes catalans reis d'Aragó i els comtes tolosans eren encara poderosos al Llenguadoc meridional. La croada contra els albigesos ho trasbalsà tot. Va ser la fi de qualsevol estat transpirinenc catalano-occità i en el Llenguadoc meridional els vassallatges van canviar d'orientació. Amb tot, les velles afinitats lingüístiques i culturals ibericooccitanes van deixar moltes manifestacions com els cultes transpirinencs. Ch. Bourret comptabilitza 65 viles o llocs que amb el nom de Sant Sadurní o Sant Serní, per exemple, confirmen el culte català a Sant Serní de Tolosa. Després de Muret va començar la política d'infiltració dels Capets, és a dir la política de fortificacions («bastides») sovint portada a terme a través de pariatges amb les grans abadies (condominis o cosenyories), política també portada a terme simultàniament pels comtes o vescomtes, com els de Foix o els de Comenge.

Aquest va ser, però, també el context de la formació del poder urbà; de la definició, però no pas naixement, de les velles llibertats pirinenques (Ossau, Aspe, Barétous, Vicdessos, Donasà...); de la formació dels furs territorials: Jaca, Oloron, Bigorra o Bearn..., i mig segle més tard, de la configuració dels estats, a remolc de les guerres i les necessitats fiscals de comtes i vescomtes, com els estats del vescomtat de Bearn (1391) i els del comtat de Foix (1398). Durant els segles XIII i XIV la casa de Foix s'imposà en el Bearn, cosa que va decidir la formació de dos blocs irreconciliables a la zona: la dels Foix i la dels Armanyac. Foix també aconseguia avançar influència i posicions a Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya a través d'enllaços matrimonials o per mitjà del foment de coalicions feudals pirinenques contra el casal de Barcelona.

No és casual, doncs, que Jaume de Mallorca trobés un bon acolliment en el comtat de Foix. Foix, per a les seves ambicions territorials també es va valdre de la confrontació amb el bisbat d'Urgell i dels acords de condomini o de cosenyories. El sistema, ja ho hem vist, va ser habitual a l'edat mitjana, però és conegut sobretot el cas d'Andorra (acords del 1278 i 1288) pel fet d'haver sobreviscut fins als nostres dies. Per part d'aquells comtes i vescomtes —escriu l'autor— els Pirineus no constituïen cap frontera. El tractat de Corbeil del 1258, que podia haver estat un fet eventual, va servir, tanmateix, perquè el rei Capet no tolerés la formació de cap enclavament català en el vessant nord dels Pirineus centrals que pogués esdevenir proanglès, o perquè els reis catalans impedissin la conquesta del Pallars pels vescomtes de Coserans, que havien estat durant generacions comtes del Pallars Sobirà, o impedissin l'apropiació de l'Urgell pels comtes de Foix. Res millor, però, demostra aquesta familiaritat transpirinenca dels llinatges o dinasties occitanes i pirinenques, malgrat Muret o Corbeil, que les aliances en el llarg conflicte entre la casa de Foix i la d'Armanyac, que havia d'acabar amb el triomf total de Gastó Febus de Foix (Launac, 1362), el príncep dels Pirineus, com l'ha qualificat P. Tucoo-Chala.

Les guerres entre els Capets i els Plantagenet havien deixat lliure el camí als comtes de Foix, els quals en la seva confrontació amb els Armanyacs van aconseguir un important poder territorial, polític i econòmic. Les relacions comercials bearneses amb les terres del sud dels pirineus van prosperar i la moneda de Morlaàs es reforçà. De fet va ser l'única que va resistir la pressió reial de Lluís IX. Gastó Febus, un autèntic príncep del Renaixement, a més, va batre florins a imitació dels encunyats a Perpinyà per Jaume II de Mallorca. En morir sense hereu la successió de Foix-Bearn passava a mans de la seva branca menor, és a dir, la del vescomtes de Castellbò, que, ara, esdevenien també comtes de Foix. D'aleshores ençà, des del Bearn al Pimorent, tots els Pirineus centrals pertanyien o estaven lligats a la casa de Foix (comtats de Foix i Bigorra, vescomtats de Bearn, de Castellbò, de Narbona, de Marsan, de Nébouzan...), que aspirava a seguir creixent (per exemple a expenses del comtat de Pallars i ja són prou coneguts els robatoris de bestiar i els pillatges foixencs del segle xv sobre territori del Pallars, on s'hi encavalcaven conflictes entre veïns i conflictes entre senyors). Ara bé, Foix també aspirava a una corona i feia més d'un enllaç navarrès per aquesta raó. Finalment Caterina de Navarra (1483-1517), que es va casar amb un Albret, ja era reina de Navarra i comtessa de Foix. El comtat de Foix, en una situació estratègica i ascendent, practicà, amb més o menys fortuna, totes les polítiques que calgueren.

El comte de Foix, després de la mort de Joan I (1396) sense hereu mascle, aspirà a la corona catalanoaragonesa; de mèrits no n'hi mancaven com tampoc no n'hi mancaven el 1410, tanmateix en aquell moment Joan de Foix-Grailly s'alià amb Jaume d'Urgell (1409); el comte de Foix no participà, en canvi, —cosa prou significativa— en l'epopeia de Joana d'Arc (1429) i en canvi sí que ho feia en la guerra civil catalana tot fent costat a Joan II a Navarra i a Catalunya. El llibre de Bourret, aclareix prou bé el pes que havia de tenir el conflicte successori navarrès en la guerra civil catalana. A Catalunya, d'altra banda, el comte de Pallars, el rival territorial del comte de Foix, era al costat de la Generalitat. Gastó IV, a més, organitzà el pacte de Joan II amb Lluís XI, aquell que, de fet, va posar les bases dels interessos de França sobre les vegueries del Rosselló, del Conflent i de la Cerdanya. Si, en darrer terme, alguna cosa pot explicar tot aquest embolic, sense cap mena de dubtes, és l'ambició foixenca transpirenca, de la mateixa manera que el casament bretó de Margarita, filla de Gastó IV, és correlativa amb la política ambigua del comtat de Foix en relació al rei de França. Ni Carles el Temerari va aconseguir la continuïtat del seu reialme borgonyó, ni Gastó IV la del seu reialme transpirenenc.

L'acció militar de Ferran el Catòlic posà fi al reialme transpirenenc dels Foix-Bearn-Albret a Navarra i en terres catalanes (1512). Segons Bourret 1512 és el símbol de la fi de l'edat mitjana als Pirineus. El patiment dels pobles d'alta muntanya en aquestes guerres no va parar, és més, encara va continuar perquè els foixencs van fer continuats esforços de recuperació dels territoris almenys fins als anys quaranta del segle XVI. Amb tot, Ch. Bourret considera que el territori dels Foix-Bearn-Albret era un mosaic patrimonial massa feble i poc integrat per a reeixir entre les poderoses monarquies hispànica i francesa o dins aquell esforç de «territorització de sobirania» de què parla Peter Shalins. Ara bé, com ha dit també en més d'una ocasió Núria Sales, sense el coneixement d'aquest passat i sovint amb una noció de frontera massa actual, l'historiador no pot situar bé molts fets posteriors que s'expliquen per la persistència lògica de les familiaritats transpirenques més enllà del 1512. Els Pirineus no havien estat mai frontera per als sobirans o senyors pirinencs i no cal dir-ho per als pobles d'alta muntanya. Christian Bourret s'esforça, també, a il·lustrar-nos el passat comú pirinenc i transpirenenc dels pobles de muntanya i posa en evidència les solidaritats i complementarietats entre els dos vessants, així per exemple la vall d'Aure a l'alta Arieja amb l'alta Ribagorça o

la Cerdanya, sense oblidar les relacions del vessant francès amb la Vall d'Aran i Andorra.

Des de finals del segle xv, els pobles de les altes valls pirinenques, quan ja des de feia segles havien aconseguit concretar les seves llibertats pel que feia als poders comtals, s'adonaren de l'afirmació dels nous poders, és a dir de les substitucions dels poders comtals o vescomtals per les sobirania de les noves monarquies. *«Ce n'est vraiment pas un hasard si les deux plus grands traités de "lies et passeries" de toutes les Pyrénées datent de 1513 et de 1514. Dans les Pyrénées Centrales, fut ainsi signé au printemps 1513, le traité du Plan d'Arrem (à la frontière de l'Aran, au sud de Saint-Béat) concernant les hautes vallées»*, de la Vall d'Aure al Couserans pel vessant francès i de l'alt Cinca al Pallars pel vessant hispànic (*Les Pyrénées Centrales...* p. 95). A través de les patzeries les valls concretaven les solidaritats, suprimien els drets de marca o represàlia i de penyora i establien acords o concòrdies que necessitaven formes d'arbitratge i de reglamentació de conflictes. Eren doncs, concòrdies de solidaritat, malgrat la frontera de la monarquia. Tenien la confirmació reial, però no cal dir que les patzeries cada dia van ser més suspectes als ulls de la monarquia.

Ch. Bourret repassa l'evolució històrica dels Pirineus centrals en el curs dels segles xvi a xix, quan ja afeblides les formacions medievals són les monarquies Hispànica o de França les que volen imposar una nova territorialització. Ch. Bourret posa l'accent en els fets que van contribuir a la formació de la frontera de la monarquia, tot i el caràcter de fronteres desdoblades, segons la terminologia de Núria Sales, que, encara durant segles, van tenir aquells territoris. Pels nostres ulls passen totes aquelles guerres que nosaltres solem conèixer sobretot de la mà de les monarquies, o de la mà dels revolucionaris de París (en el cas de la revolució francesa) o de la mà de les batalles polítiques i militars dels blocs liberal o carlí (en el cas de la política de l'Espanya del xix), però aquí es fa des de la perspectiva dels pobles de les altes valls de muntanya dels Pirineus centrals.

L'annexió en el segle xvi de Ribagorça per la corona esdevé aleshores un episodi de la formació de la frontera, així com el setge d'Àrsèguel del 1592. Les guerres de religió col·laboraren decisivament al desenvolupament del poder reial a la zona pirinenca perquè llur resultat va facilitar les incorporacions a la corona de França dels patrimonis de les cases d'Albret, d'Armanyac i de molts dels de la casa de Foix-Bearn sota la pressió del Parlament de París (1607). El comtat de Comenge ja ho havia estat el 1502. Amb tot el Bearn i la Baixa Navarra no ho foren fins el 1620, i encara per la via de la força. Les ferotges «dragonades» contra les terres protestants del comtat de Foix també poden ser interpretades en termes d'episodis de formació de frontera. Tot plegat coincideix amb la política d'instauració de «pays d'élections» de Sully sobre la Guïena. El territori, doncs, es ressent de tota la política d'integració territorial de la monarquia. Sense anar més lluny, un altre exemple va ser la creació dels «*maîtrises d'eaux et forêts*» de Tarbes, Saint-Gaudens, Pamiers i Quillan, que posava el destí dels boscos pirinencs al servei de la flota del rei de França destinada a lluitar contra l'hegemonia anglesa o holandesa. Els interessos de la monarquia explica que les patzeries fossin tan controvertides en el curs de la Guerra de Successió Espanyola o de la Guerra de la Quàdruple Aliança. La intendència temia que la prohibició de les patzeries matés l'economia del territori pirinec i les fires de Saint-Béat, Luchon o Saint Girons. Els militars, en canvi, temien sobretot l'aprovisionament de l'enemic. Tot i els avenços en la creació de frontera, Ch. Bourret demostra que aquells territoris van ser per segles uns territoris de resistència als impostos reials, al codi forestal i a les conscripcions; en definitiva, de dissidència permanent i de «contraban» als ulls de la monarquia, com en el cas del Vallespir estudiat per Ramon Sala (*Dieu, le roi, les hommes. Perpignan et Roussillon (1580-1830)*, Perpinyà, 1996). Les velles relacions entre els dos

vessants pirinencs van persistir a través de tota mena de fets: la mobilitat intersecular de la població, en un o altre sentit, estacional o definitiva, per raons econòmiques o polítiques; la transhumància del bestiar; el comerç intersecular i de doble sentit, que, en part, Ch. Bourret ressegueix de la mà de tarifaris, lleudes i peatges de l'un i l'altre vessant: sal de Cardona, productes alimentaris i llanes hispàniques, manufactures de teixits del regne de França, pastel de Lauragais, mules del Poitou o ferro de Vicdessos. Les situacions de guerra foren determinants en la configuració del territori, però els 72 anys de pau entre 1721 i 1793, van tenir també un pes especial. Aleshores, les dues monarquies es posaren d'acord en la persecució de desertors i «malfactors».

Ch. Bourret aporta un interessant document dels arxius departamentals de l'Arieja del 1765 en aquest sentit. També és en aquesta etapa, com ja va recordar P. Shalins, que el bisbe d'Urgell proposava el traspàs de la Vall d'Aran de la diocesi de Comenge a la d'Urgell, un vell desig de Felip II, tot i que no fou un fet fins els concordats napoleònics. La creació de departaments i municipalitats per la revolució francesa va escombrar definitivament les comunitats de les valls pirinèiques del vessant nord (Aure, Barousse, Biros, Balaguères, Vicdessos, Siguer, Château-Verdun, Donesà...) que, en canvi, van sobreviure al vessant sud (Aran, Aneu, Vall Ferrera...) i sobretot a Andorra. És per aquesta raó que Ch. Bourret parla del desenvolupament d'una «frontera moral» entre els dos vessants del Pirineu, d'ençà de la Revolució i l'Imperi. També la llengua va quedar amenaçada. «Les conventionnels et notamment le bigourdan Barère (discours du 28 janvier 1793) voulurent éliminer les dialectes locaux considérés comme des obstacles à l'unité nationale, en tant que survivances du passé féodal et vecteurs de la contre-révolution. Mais ce fut un échec et pendant encore très longtemps ils demeurèrent la langue du peuple» (*Pyrénées Centrales*, p. 153). També el desplaçament de l'occità pel francès, doncs, és una història de frontera. Amb el segle XIX s'encetava la despoblació de la muntanya i la decadència definitiva d'unes relacions molt antigues, però ja combatudes des del segle XVI. D'ençà del segle XIX, però, van començar a operar també d'altres factors, des de la revolució dels transports fins a l'escolarització en massa així com canvis econòmics i noves formes d'acció de l'estat, que van afavorir un èxode rural d'una amplitud sense precedents. L'èxode rural, completà, doncs, la frontera.

EVA SERRA I PUIG

Ramon ARNABAT (ed.), *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 1997, 185 p.

Fa poc més d'un any que Joaquim Albareda, al II Congrés de Cultura Catalana, tot fent un balanç general de l'avenç de la historiografia moderna a Catalunya en les dues últimes dècades, es queixava que el segle XVIII havia estat considerat, massa sovint, un segle «sense política». Fou, en canvi, un segle econòmicament brillant. Això explicaria, d'una banda, la migradesa d'estudis d'àmbit estrictament polític sobre l'època —al marge d'aquells que analitzen l'estructura absolutista implantada arran de la Nova Planta— i de l'altra, l'èxit dels estudis sobre història econòmica i, principalment, sobre la industrialització. L'aprofundiment en el coneixement de les bases de l'expansió econòmica que va donar lloc a un esdeveniment tan important i, sens dubte, fonamental per a la història de Catalunya, juntament amb els «tics» economicistes del corrent historiogràfic dominant a l'època, havien de deixar en la foscor, però, no només la història de moltes parts de Catalunya